

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 3.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

reciti
Budapest • 2014

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötetészet: Pannónia Print Kft.

Az 1592-es kolozsvári *Cisio* két prognosztikonjának forrása*

Holdról való prognosztikon (RPHA 465) címmel egy jóslási segédlet jelent meg az 1592-es kolozsvári *Cisio*ban.¹ Szerzője ismeretlen, idegen mintáját eddig nem sikerült azonosítani. Szövege, a szempontunkból most lényeges tipográfiai sajátosságokat (sor = sor; bekezdés = bekezdés; kezdő nagybetű kiemelése) megőrizve a következő:

AZ HOLDROL VALO
PROGNOSTICON.

Ha tudni akarsz hasznos tudománt,
Tekincz meg az wy Hóldot, mi aránt,
Es mellyic iegybe, auagy mikor tettet fel,
Mely Planétában, természetét mert ennek
Vötte, és azért meleg, hideg, nedues léssen.

Touábbá, az Vy Hóldról eszt tanóld,
Ha feyérlic, tiszta üdöt váry,
Ha piroslic, nagy szél indúl,
Homályos ha léssen, esös üdöt tart.

Ismeglen, Vyság vtán valo első Hétfön,
[...]ságunkban esös üdö ha léssen,
[...]jottáig álhatatlan üdö léssen.²

* A kutatást a K 109127. sz. OTKA-pályázat támogatta.

1 *Cisio magyar nyeluen és az égh iarasánac és czillagoknac külömb külömb természetinec folytasából valo practica, melyből gyermekeknek születéseknec természetec és az napoknac miuólta meg ismertetnec, az az magyar planetás könyw*, Heltai, Kolozsvár, 1592 (RMNy 684), F4_v. A kiadvány részletes elemzése: BORSÁ Gedeon, *A magyar csízio kialakulásának története*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1974–75, 265–347. Az áttekintés eredményét a következőképpen foglalhatjuk össze. Míg a kiadvány utolsó két része eredeti alkotásnak látszik lenni, addig az első tizennyolc fejezet különböző német nyelvű források fordítása, átdolgozása.

2 *Cisio magyar nyeluen...*, 1592, F4_v. A szöveg kritikai kiadása: 1587–1600: Illyefalvi István, Cserényi Mihály, Csáktornyai Mátvás, Póli István, Beythe István, Baranyai Decsi János,

A három részre tagolódó, a részeket bekezdéssel, illetve az új rész kezdetét jelző határozószókkal („továbbá”, „ismélglen”) elkülönítő szöveget közös cím és – a kiadvány többi fejezetére jellemző – iniciálé vezeti be. A szövegben következősen megvalósított metrikai megkötések nem figyelhetők meg.³ A sorok szótagszáma 8–13 között szabálytalanul változik, az első két sort és az utolsó szakaszt kivéve a szöveg rímtelen; időmértékes rendezettség egy-két sorvéget leszámítva (1. sor: „[...]nos tudományt”; 2. sor: „[...]dot, mi aránt”; 7. sor: „tisztá üdöt váry”) nem fedezhető fel benne.

A prognosztikon mindhárom része az újhold segítségével történő időjárás-előrejelzés gyakorlatában igyekszik eligazítani az olvasót, de a három egység három különböző eljárást ír le. Az első öt sor az újhold megjelenésének időpontjában uralkodó bolygó természetéből következtet az egész hónap időjárására, a második négy sor az újhold látványából, a harmadik három sor pedig az újhold utáni első hétfőn tapasztalt csapadékmennyiségből. Mivel a szövegrészek kapcsolata csak tematikai jellegű, úgy tűnik, hogy három, egymástól független jóslási segédlet került a közös fejezetcím alá (a fejezetet, rögtön az idézett szövegrész után – Az *eghreol.* cím alatt – az *Estvéli piros ég tiszta időt* [RPHA 3219] kezdetű, kétsoros előrejelzés és egy latin aforizma zárja).

A szöveg első öt sorának ősváltozata, amennyire meg tudom ítélni, Johannes Regiomontanus kalendáriumának általam hozzáférhető legkorábbi, 1474-es nürnbergi kiadásában szerepel először. A magyar szöveg első része a *Vom waren lauff des Mondes* című fejezet nagyvonalú összefoglalása. A fejezet azt mondja

---

Ceglédi Nyíri János, Munkácsi János és ismeretlen szerzők históriái, *Telegdy Kata verses levele, Fortuna sorsvetőkönyv, naptárversek*, kiad. ORLOVSZKY Géza, Bp., Balassi, 2004 (Régi Magyar Költők Tára: új folyam, 12), 12, 585; itt a tipográfiai sajátosságok értelemszerűen nincsenek megjelenítve. A kritikai kiadás sajtó alá rendezője, Orlovsky Géza az F4 levél csonkulása miatt hiányzó szövegrészeket a következőképpen egészíti ki: „[Ú]jságunkban”, ill. „[Hold f]ottáig”. Ezek a javítások azonban vitathatóak. Éppenséggel nem zárható ki, hogy az utolsó előtti sor megismétli az előző „újság” kifejezését, mégis nehéz elképzelni ezt a megoldást, mivel így a sor az előzőben olvasható időmeghatározást – az elvárhatóval ellentétben – pontatlanabbra cseréli („újhold utáni első hétfőn” helyett „újholdkor”). A második javítás értelmileg helyesnek tűnik ugyan, itt viszont a helyhiány nem engedi meg a javasolt kifejezést. A második, ill. hatodik sorban előforduló „Hold[...]” szó négy betűje itt is, ott is valamivel több, mint 9 mm helyet foglal el. Ha feltételezzük, hogy a prognosztikon utolsó sorát a nyomdász a szöveg normál (nem bekezdett) soraihoz igazította, akkor a „[Hold]f]ottáig” kifejezésre egybeírva sem jut elég hely, mivel az *o* betű a fenti kezdőbetűk kirajzolta egyenes meghosszabbításával létrehozott, fiktív sorkezdet után 8 mm-rel kezdődik (hasonló értelmű, a rendelkezésre álló hely szempontjából is megfelelő javítás: „[Elf]ottáig”).

3 ORLOVSZKY Géza nem is tartja versnek, a régi magyar naptárversek közé csak a szakirodalom megszokása alapján veszi fel (*Uo.*, 764), az RPHA „bizonytalan verselésű, időmértékes szövegvers”-ként írja le (*Répertoire de la poésie hongroise ancienne I–II*, ed. Iván HORVÁTH, Gabriella H. HUBERT, Zsuzsa FONT ZUZSA, János HERNER, Etelka SZÓNYI, István VADAI, György GÁL, Tamás RUTNER, Paris, Le Nouvel Objet, 1992, <http://rpha.elte.hu/>).

el, hogyan lehet kiszámolni, mikor melyik állatövi jegyben tartózkodik a hold, hogy az adott állatövi jegy milyen tulajdonságokkal ruházza fel, és hogy ennek fényében előnyös-e az adott időszak alatt eret vágatni. Például: „Die Fische sind kalt fewcht vnd wassering. Sie bewaren die füsse. vnd sind mitter zum aderlassen [...]”, vagyis: amikor a hold a Halak jegyében tartózkodik, akkor a jegytől hideg, nedves és vizes, a lábakra van hatással, eret vágatni pedig ez alatt az időszak alatt közepesen hasznos. A fejezet így kezdődik: „Wiltu des Mondes waren lauff wissen so meck in der nachgesezten tauel [...]”.⁴ A magyar szöveg első mondata ehhez nagyon hasonló: „Ha tudni akarsz hasznos tudománt, / Tekincz meg [...]”, majd röviden összefoglalja a tudnivalókat.

A magyar szöveg második részének első változata, úgy tűnik, Regiomontanus kalendáriumának 1512-es kiadásában tűnik fel, a *Von des Monesschein* című fejezet záradékában: „Regell. Wann du den Mon ann dem himel sichst so merck / Ist er plaich so wirt es regenn. Oder rot so wirt der wind ween. Oder aber lauter vnd weiß so wirt es schön vnd lautter.”⁵ Eszerint a *Szabály* szerint tehát megtanulandó, hogy ha a hold fénye sápadt, akkor esni fog, ha piros, akkor szél támad, ha tiszta és fehér, akkor szép és tiszta idő lesz.

A két szövegrész az általam átnézett, későbbi Regiomontanus-kiadásokban gyakorlatilag változatlan formában öröklődik, az egyetlen lényeges eltérés, hogy a második passzus egyes kalendáriumokban kiegészül (tudtommal először: Straßburg, 1532). Az új szövegrész az alapján jósol, hogy az újhold melyik napszakban jelenik meg. Például reggeltől délig a tűz uralkodik, ha tehát a hold ebben az időszakban fénylik fel, meleg és száraz idő lesz.⁶ Ez a kiegészítés a magyar szöveg harmadik részével tart – távoli – rokonságot, amennyiben mindkét passzus az egész hónap időjárásának előrejelzésére vállalkozik.

A szövegrészek – több-kevesebb változtatással – más kiadványokba is átkerülnek. A címlap állítása szerint a „leghíresebb régi és új orvosok és asztronómusok elgondolásait” összefoglaló 1547-es Frankfurt am Main-i kalendárium *Wie die Siben Planeten in jren stunden regieren / nach des Mons newen schein / vnd wann sie schön / feucht oder nasz wetter geben* cím alatt az első szövegrész pontokba szedett átdolgozását közli, majd a következő lapon, *Zukünfftig wetter aus des Mons schein zuerlernen* címmel a második szövegrészt, gyakorlatilag változatlanul.⁷

4 *Vom waren lauff des Mondes* = Johannes REGIOMONTANUS, *Kalender*, Nürnberg, 1474 (BSB-Ink R-78GW M37472), 23_r-24_r.

5 Johannes REGIOMONTANUS, *Kalender*, Augsburg, 1512, VD16 M 6539, Lliij_v.

6 „Von morgen biß auff mittag regiert fewer / so sich der Mon darin[n] ertzindet / wirt der monat warm vnd trucken.” Johannes REGIOMONTANUS, *Kalender*, Straßburg, 1532, VD16 M 6542, 23_v.

7 „Wann du den Mon am Himel sihest / so merck / ist er bleych / so würt es regnen. Ist er rot / so würt der wind wehen. Ist er lauter vnd weis / so würt es schön / lauter” (*Kalender*

A kolozsvári *Cisio* prognosztikonjának három részével többé-kevésbé megegyező német szövegek, mint látható, általában prózában íródtak. A *Cisio* nyomtatásának időpontja (1592) előtt megjelent német nyelvű kiadványok közül egyelőre nem is került elő verses párhuzam. Egy 1596-os, tehát nem sokkal későbbi, straubingi *Planétás könyv* viszont a tartalmában a magyar szöveg első részének megfelelő, *Wie die sieben Planeten regieren nach des Mons schein / vnd wann sie schön / feucht / oder nasz wetter geben* című fejezet után a magyar szöveg második részének egy félig prózai, félig verses és egy verses, illetve harmadik részének verses változatát közli. A rövid fejezet a prózai szövegrészekkel együtt, a szöveg tipográfiáját lényegében (bekezdés = bekezdés, kikezdés = kikezdés, térköz = térköz) megőrizve:

Zukünftig Wetter aus des Mond schein zu erkennen.

Wann du den Mon am Himmel sihest / so merck vnd
habe auchtung darauff.

Ist er bleich /so wirdt es regnen.

Ist er rot / so wirdt es wind wehen.

Ist er lauter vnd weiß / so wirdt es schön vnd klar.

Von dem newen Monat / Reimweisz also.

Wann der Monden new ist worden /

So solt du mercken disen orden.

Scheint er weisz / so wil das wetter schön seyn /

Scheint er rot / so wird vil windes gedeyn.

Scheint er aber bleich / merck mich eben /

So bedeut es vil regen darneben.

Item. Wann der Monat new worden ist /

So sag ich dir trewlich in kurtzer frist /

Wirdts den nechsten Montag darnach regnen /

So ist solchs dem gantzen Mond begegnen.⁸

A két részre tagolódó, rövid fejezet három prognosztikont tartalmaz. Az első – két rímes és egy rímtelen sorból álló – vers, a hold látványát segítségül hívva, határozatlan időtartamú („Zukünftig Wetter”) előrejelzéshez nyújt segítséget, a második kettő – immár szabályos párrímekben („Reimweisz also”) – a

---

mit *Underrichtung Astronomischer wirkungen*, Franckfort am Meyn, 1547 [VD16 R 2868], 40_r–40_v. Ugyanígy még pl. *Des Himmels Lauffes Wirkung unnd Natürliche Influentz der Planeten [...]*, Frankfurt, 1556 [VD 16 A 3969], 49_v).

8 *Planeten-Buch aus Grund natürlicher Astrologey*, Andreas Summer, Straubing, 1596 (VD16 P 3197), 40_v.

holdfény jellegéből, illetve az újhold utáni első hétfőn tapasztalható csapadék mennyiségéből kiindulva az egész hónap („Von dem neuen Monat”) időjárására vonatkozó jóslást tesz lehetővé.

A magyar szöveg második és harmadik része a két utóbbi német vers magyar nyelvű változata. Mivel az 1592-es kolozsvári *Cisio*t „Colosuári Könyvnyomató Gáspár” németből fordította,⁹ feltételezhető, hogy a két német prognosztikon szolgált a magyar jóslási segédletek mintájául, és nem fordítva. A *Wann der Monden new ist worden / So solt du...* kezdetű prognosztikon hat sorát a *Touábbá az vy Hóldról eszt tanóld* kezdetű szövegrész négy sorban foglalja össze úgy, hogy az első és az utolsó két sort egy-egy sorra vonja össze („Wann der Monden new ist worden / So solt du mercken disen orden.” = „Touábbá az vy Hóldról eszt tanóld”; „Scheint er aber bleich / merck mich eben / So bedeut es vil regen darneben.” = „Homályos ha léssen, esös üdöt tart.”), a *Wann der Monat new worden ist / So sag ich...* kezdetű négy sort az *Ismeglen vyság vtán valo első Hétfőn* incipitű szövegrész tolmácsolja.

Verstani szempontból érdekes megfigyelni, hogy – igaz, különböző mértékben, de – mind a német, mind a magyar szövegben elmosódik a határ a verses és a prózai részek között. A német kiadvány ugyan kísérletet tesz a kétféle szövegrész elkülönítésére (amennyiben külön jelzi a rímes – „Reimweisz” – rész kezdetét), de a megoldást némiképp problémássá teszi, hogy részben (2–3. sor) már a megelőző, szintén sorokra tördelt prognosztikon is rímel. A magyar szöveg ugyanilyen. Az első két sor rímpárja („tudománt” és – soráthajlással – „mi aránt”) mindenképpen tudatos törekvés eredményének látszik lenni, ez után rímtelen sorok következnek, majd az utolsó szövegrész megint rímel („Hétfőn” / „léssen” / „léssen”).

A magyar *Cisio* szövegeinek forrását tehát nemcsak a tartalmi, hanem formai jegyek alapján is német kalendáriumokban kell keresnünk.

9 *Cisio magyar nyeluen...*, 1592, A2, P4.